

23. Шмаленя С. Негативне в скороченні судового слідства / С. Шмаленя // Вісник прокуратури. – 2003. – № 6. – С. 42.

МИХАЙЛОВА Н. В.,
викладач кафедри кримінально-
правових дисциплін
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.12

ІНСТИТУТ ЗАХИСТУ ПРАВ ПОТЕРПІЛОГО ЗА НОВИМ КПК УКРАЇНИ

Аналізуються проблеми захисту прав та законних інтересів потерпілих відповідно до положень нового Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: потерпілий, захист, захисник, права потерпілого, кримінальне провадження.

Анализируются проблемы защиты прав и законных интересов потерпевших согласно положениям нового Уголовного процессуального кодекса Украины.

Ключевые слова: потерпевший, защита, защитник, права потерпевшего, уголовное производство.

In article problems of protection of the rights and legitimate interests of victims according to positions of the new criminal remedial code of Ukraine are analyzed.

Key words: the victim, protection, the defender, the rights of the victim, a criminal proceedings.

Вступ. Сучасний кримінальний процес України неможливо уявити без існування його важливих чинників – принципу верховенства права, змагальності сторін, забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини, де особливої уваги потребує найбільш вразлива сторона – потерпілий. Із прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) в 2012 р. Проблема захисту прав потерпілого отримала як нового забарвлення, так і нового дихання.

Актуальність досліджуваної проблеми полягає в тому, що в Україні досі немає спеціального закону щодо захисту прав та законних інтересів потерпілих, а чинні нормативні положення зводяться переважно до викладення процесуальних прав потерпілого, без усебічного регламентування процедури відновлення його матеріальних прав.

Аналіз останніх наукових досліджень свідчить, що становленню й розвитку статусу різних учасників процесу присвячено немало праць учених-юристів [2–12]. Але ще не вичерпано можливостей застосування міжнародних правових актів і прецедентної практики Європейського суду з прав людини як джерел права для вдосконалення гарантій захисту прав і свобод осіб, що вступають у кримінально-процесуальні правовідносини.

Результати дослідження. *Мета даної праці* – визначити шляхи вдосконалення статусу потерпілого та процесуальної форми реалізації ним своїх матеріальних і процесуальних прав.

Серед понять наук кримінального циклу можна виділити ті, що перебувають у певному співвідношенні з поняттям «потерпілий від злочину» – «потерпілий як суб'єкт кримінального процесу» та «жертва злочину», які зазвичай вкладаються у ширше поняття – потерпілий.

Захист потерпілого – сенс кримінального процесу. Практично зі становленням нашої прадержави – Київської Русі виник інститут потерпілого, відновленню порушених прав якого приділялась належна увага.

З огляду на прийняття нового КПК України потребують окремого аналізу новели КПК України 2012 р., а також більш детального аналізу такі проблеми: розширення прав

потерпілого з огляду на реалізацію принципу змагальності сторін у кримінальному судочинстві; визначення механізмів забезпечення пріоритетного відшкодування шкоди, завданої потерпілому злочинцем; визначення правової природи честі, гідності та ділової репутації, аналізу нормативного закріплення особистого немайнового права як кримінально-правової категорії; визначення розміру компенсації за моральну шкоду, завдану потерпілому злочинцем; зміцнення правових і, зокрема, процесуальних гарантій захисту честі, гідності й ділової репутації людини та юридичної особи, удосконалення забезпечення цивільного позову щодо захисту честі, гідності, ділової репутації тощо.

Значимо, що в європейському законодавстві фактично немає поняття «потерпілий», але подібні з цим суб'єктом ознаки, риси має цивільний позивач як сторона в кримінальному процесі. Загальна декларація прав людини ООН у ст. 8 проголошує: кожна людина має право на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами у разі порушення її основних прав, наданих Конституцією або законом. Якщо ми звернемося до міжнародних документів, то в декларації ООН Про основні принципи правосуддя стосовно жертв злочинів і зловживання владою, прийнятої у 1985 р., виявимо, що під терміном «потерпілий» розуміються особи, яким було заподіяно шкоди у вигляді тілесних ушкоджень або морального збитку, емоційного страждання, матеріального збитку або суттєвого обмеження їхніх основних прав і законних інтересів у результаті злочинної діяльності або бездіяльності, передбаченої кримінальним законом.

Надання особі правового статусу потерпілого є способом кримінально-процесуального захисту його прав. Відповідно до ст. 55 нового КПК України потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Права та обов'язки потерпілого виникають в особі з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Порівняння даної 204процесу аналогічними положеннями старого КПК свідчить, що за новим КПК України певним чином розширюється коло осіб, які можуть визнаватись потерпілими (в це коло включаються, крім фізичних, також юридичні особи), спрощується і прискорюється процедура визнання жертв злочину потерпілими, а це не може визнаватись позитивним.

Утім вважаємо, що дане положення слід уточнити в тому сенсі, що потерпілою необхідно вважати також фізичну і юридичну особу, якщо злочинцем завдано шкоди її діловій репутації, а не лише майнових збитків.

Аналізуючи новели нового КПК України, можна помітити, що в чинному законодавстві України основна увага приділяється все ж таки захисту прав та інтересів не потерпілого, а підозрюваного, обвинуваченого та підсудного.

Тому вважаємо однією з головних функцій нового кримінального 204процесуального законодавства України відновлення балансу між правами підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, з одного боку, та інтересами жертви, з іншого. Цю проблему було порушено в Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 29 листопада 1985 р.) Цей міжнародний документ базується на засадах визнання гідності жертв злочинів. У ньому передбачено ті напрями, в яких необхідно діяти державам для забезпечення відповідного поведження із зазначеними особами.

Аналіз законодавства та правозастосовної практики України щодо їх відповідності цим напрямкам свідчить, що з набранням чинності новим кримінальним процесуальним законодавством України відбудеться посилення захисту прав та інтересів потерпілих від злочинів.

Виходячи з нового КПК України, можна вважати, що до потерпілих від злочинів належать: фізична особа (людина) як потерпілий від злочину; юридична особа як потерпілий від злочину.

За ст. 56 нового КПК України права потерпілого значно розширено й визначаються відповідно до стадії провадження у справі. Отже, протягом кримінального провадження потерпілий має право бути повідомленим про свої права та обов'язки, знати сутність підозри та обвинувачення, бути повідомленим про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного,

обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження та закінчення досудового розслідування; подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду; заявляти відводи та клопотання; на забезпечення безпеки щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна та житла; давати пояснення, показання або відмовитися їх давати; оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду; мати представника та в будь-який момент кримінального провадження відмовитися від його послуг; давати пояснення, показання рідною або іншою мовою, безплатно за рахунок держави користуватися послугами перекладача в разі, якщо він не володіє державною мовою чи мовою, якою ведеться кримінальне провадження; на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом; знайомитися з матеріалами кримінального провадження, які безпосередньо стосуються 205процесу205л щодо нього кримінального правопорушення; застосовувати технічні засоби під час проведення процесуальних дій, в яких він бере участь; отримувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення.

Під час досудового розслідування потерпілий має право на негайне прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення, визнання його потерпілим; отримувати від уповноваженого органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію; подавати докази на підтвердження своєї заяви; 205процес участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час проведення яких ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виконаних за його участі; отримувати копії матеріалів, які безпосередньо стосуються 205процесу205л щодо нього кримінального правопорушення, після закінчення досудового розслідування.

Під час судового провадження в будь-якій інстанції потерпілий має право бути завчасно поінформованим про час і місце судового розгляду; 205процес участь у судовому провадженні; 205процес участь у безпосередній перевірці доказів; підтримувати обвинувачення в суді в разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення; висловлювати свою думку під час вирішення питання про призначення покарання обвинуваченому, а також висловлювати свою думку під час вирішення питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру; знайомитися із судовими рішеннями, журналом судового засідання і технічним записом кримінального провадження в суді; оскаржувати судові рішення в передбаченому законом порядку.

Як бачимо, тут викладено в основному процесуальні права потерпілого. Але, мабуть, необхідно більш акцентовано викласти право вимагати відшкодування матеріальної та компенсації моральної шкоди, завданої злочиним, а 205процес заявляти цивільний позов у кримінальному судочинстві з вимогою на відшкодування такої шкоди та вимагати забезпечення цивільного позову засобами примусу, Ці права та гарантії іншого захисту і є вельми важливими для потерпілого.

Зауважимо, у справі «Перес 205процес Франції» (рішення від 12 лютого 2004 р.) Європейський Суд з прав людини нагадав, що в потерпілого є право заявити цивільний позов про відшкодування завданої йому шкоди на підставах, передбачених національним законодавством. У новому КПК України доречно було б чітко записати, що «потерпілий вправі заявити цивільний позов про відшкодування завданої йому матеріальної чи компенсації заподіяної моральної шкоди, а також шкоди, завданої його діловій репутації».

В. Г. Уваров зауважує: «Чому б не закріпити у відповідній нормі не тільки право потерпілого знайомитися з протоколом його допиту, а й право власноручно викладати свої показання в протоколі допиту, або такі права, які притаманні свідку за ст. 69-1 старого КПК України, або таке право, як «користуватися нотатками і документами при дачі показань у тих випадках, коли показання стосуються будь-яких розрахунків та інших даних, які йому важко тримати в пам'яті. Так само, як і підсудному, йому має бути надано право до початку судового засідання отримувати копію обвинувального висновку, а після його закінчення – копію вироків або іншого рішення. Як і підозрюваному, потерпілому доречно надати право користуватись юридичною допомогою захисника, як це передбачено навіть щодо свідка в новому КПК України (п. 2 ст. 66) [11, с. 113].

Необхідно законодавчо закріпити право потерпілого ініціювати призначення судово-медичного огляду (огляду тіла самого потерпілого, а також проведення експертизи стану його здоров'я та для визначення ступеня тяжкості завданих йому тілесних ушкоджень. Потерпілий має бути ознайомлений з постановою про призначення експертизи та мати право ставити запитання експертам.

На наш погляд, якщо потерпілий дійсно є стороною у змагальному процесі, то буде логічно надати йому право більш активних дій щодо участі в доказуванні. І не тільки шляхом подачі клопотань про провадження слідчих дій. Доцільно надати потерпілому можливість звертатись самостійно до експертних установ з вимогою негайного огляду його самого та провадження необхідних досліджень слідів на його тілі, вимагати отримання копії актів огляду чи судово-медичного огляду, а також довідок про результати експертних досліджень. Не буде зайвим, якщо в нормах, що визначають статус потерпілого, передбачатиметься право такої особи звертатись до підприємств, установ і організацій із запитом про надання копій необхідних йому документів. Адже це проводитиметься в руслі інституту про звернення громадян. Для потерпілого слід також передбачити додаткові гарантії захисту його прав і законних інтересів 20броце обов'язком посадових осіб будь-яких органів влади чи службових осіб сприяти захисту потерпілих і надавати необхідні для цього відомості та копії документів.

Висновки. У сучасних умовах реалізації засади змагальності сторін проблеми посилення захисту прав та інтересів потерпілих від злочинів значною мірою може бути вирішено завдяки розширенню прав потерпілих з урахуванням положень Конституції України, міжнародних правових актів, рішень Європейського суду з прав людини, цивільного та цивільно-процесуального законодавства. Виходячи із принципу рівності сторін, потерпілий має отримати всі ті права, які має підозрюваний, включаючи право користуватись юридичною допомогою захисника.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в подальшій розробці пропозицій щодо вдосконалення процесуальної форми реалізації прав потерпілим у кримінальному судочинстві.

Список використаних джерел:

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України № 5076-VI від 5 липня 2012 року.
2. Буткевич В. Якість закону і питання ефективності застосування рішень Європейського Суду з прав людини судами України / В. Буткевич // Право України. – 2011. – № 7. – С. 48–63.
3. Капліна О. Удосконалення 20броцесу20бльного статусу потерпілого в кримінальному судочинстві України / О. Капліна, О. Шило // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 4.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар ; [за заг. Ред. Професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила]. – К. : Юстиніан, 2012. – 1224 с.
5. Ларин А. М. Защита прав потерпевшего в уголовном процессе и сравнительное правоведение / Ларин А. М. – М. : Наука, 1993.
6. Маляренко В. Т. Реформування кримінального 20броцесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика : монографія / В. Т. Маляренко. – К. : Ін Юре, 2004. – 544 с.
7. Нор В. Захист у кримінальному судочинстві майнових та особистих прав потерпілих від злочину за проектами КПК України: здобутки та прорахунки / В. Нор // Право України. – 2009. – № 2. – С. 41–51.
8. Процько Г. І. Правовий статус учасників досудового слідства: проблеми реалізації : автореф. Дис. Канд. Юрид. Наук : спец. 12.00.09 / Г. І. Процько. – К., 2012. – С. 3–20.
9. Тертишник В. Захист прав потерпілого в умовах змагального судочинства / В. Тертишник, О. Тертишник // Вісник прокуратури. – 2003. – № 3. – С. 50–55.
10. Уваров В. Г. Застосування практики Європейського Суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів в удосконаленні кримінального судочинства України : монографія / В. Г. Уваров ; за заг. Ред. Доктора юрид. Наук В. М. Тертишника. – Дніпропетровськ. – 2012. – 268 с.

